NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-10]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

13.00.00-PEDAGOGIKA
journal.namdu.uz
PEDAGOGICAL

UO‘K 378.147:811.512.133’373.7

# BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA FRAZEOLOGIK MATERIALNI TANLASH VA METODIK TIZIMLASHTIRISH MEZONLARI

**Ganiyeva Shodiya Azizovna**
Farg‘ona davlat universiteti professori, filologiya fanlari doktori (DSc)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1427-9770
Korporativ e-mail:
E-mail: sh.ganiyeva@fdu.uz

***Annotatsiya:*** *Maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda frazeologik materialni tanlash va metodik tizimlashtirish muammosi tadqiq etiladi. Tanlashning ikki adresatli – bo‘lajak o‘qituvchi va boshlang‘ich sinf o‘quvchisiga yo‘naltirilgan tabiati asoslanadi. Me’yoriy ishonchlilik, yosh va etik maqbullik majburiy filtrlar, chastota, semantik shaffoflik, kommunikativ qiymat, lingvomadaniy ahamiyat va didaktik sermahsullik esa ustuvorlik mezonlari sifatida ajratiladi. Saralangan birliklarni yadro, variativ va tanishtiruvchi qatlamlarda tizimlashtirish hamda har bir birlik uchun lingvometodik pasport tuzish taklif qilinadi.*

***Kalit so‘zlar:*** *frazeologik material, frazeologik minimum, boshlang‘ich ta’lim, bo‘lajak o‘qituvchi, tanlash mezonlari, lingvometodik tizimlashtirish, lingvometodik pasport.*

## КРИТЕРИИ ОТБОРА И МЕТОДИЧЕСКОЙ СИСТЕМАТИЗАЦИИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

***Аннотация:*** *В статье исследуется проблема отбора и методической систематизации фразеологического материала в подготовке будущих учителей начальных классов. Обосновывается двухадресный характер отбора, ориентированного одновременно на профессиональную подготовку студента и возрастные возможности младшего школьника. Нормативная достоверность, проверяемость источника, возрастная и этическая приемлемость определяются как обязательные фильтры, тогда как частотность, семантическая прозрачность, коммуникативная ценность, лингвокультурная значимость и дидактическая продуктивность выступают критериями приоритета. Предлагается систематизировать отобранные единицы по ядерному, вариативному и ознакомительному слоям и оформлять лингвометодический паспорт каждой единицы.*

***Ключевые слова:*** *фразеологический материал, фразеологический минимум, начальное образование, будущий учитель, критерии отбора, лингвометодическая систематизация, лингвометодический паспорт.*

## CRITERIA FOR SELECTING AND METHODICALLY SYSTEMATIZING PHRASEOLOGICAL MATERIAL IN PRE-SERVICE PRIMARY TEACHER EDUCATION

***Abstract:*** *The article examines the selection and methodological systematization of phraseological material in pre-service primary teacher education. The study substantiates the dual-audience nature of selection, addressing both the professional preparation of the student teacher and the developmental needs of the primary-school learner. Normative reliability, source verifiability, age appropriateness and ethical acceptability are defined as mandatory filters, whereas frequency, semantic transparency, communicative value, linguocultural relevance and didactic productivity function as priority criteria. The selected units are organized into core, variable and introductory layers, and a linguomethodological profile is proposed for documenting each unit.*

***Keywords:*** *phraseological material, phraseological minimum, primary education, pre-service teacher, selection criteria, methodological systematization, linguomethodological profile.*

### Kirish

Boshlang‘ich ta’limda iboralar o‘quvchiga matn mazmunini tushunish, hissiy munosabatlarni farqlash, so‘z boyligini kengaytirish va milliy-madaniy obrazlarni anglashga yordam beradi. Biroq iboralar ko‘p, ularning ma’nosi ko‘pincha ko‘chma bo‘ladi, shakli va qo‘llanishi esa vaziyatga qarab o‘zgaradi. Shu sababli ularning barchasini bir xil hajmda va bir xil usulda o‘qitib bo‘lmaydi. Iboralarni darsga kiritishdan avval «qaysi iborani?», «nima uchun?», «kimga?»

va «qanday topshiriq orqali?» degan savollarga asosli javob berish kerak. Bu ish boʻlajak oʻqituvchidan iboralarni bilish bilan birga, tilga oid maʼlumotni bolaning yoshiga mos oʻquv topshirigʻiga aylantira olishni ham talab qiladi.

Ona tilini oʻqitish metodikasida til materialini tanlash oʻquvchining nutqiy ehtiyoji, materialning tushunarliligi, izchilligi va uni amalda qoʻllash imkoniyati bilan bogʻliq [1; 2]. Ibora erkin soʻz birikmasidan farq qiladi: uning umumiy maʼnosi koʻpincha alohida soʻzlarning maʼnosidan anglashilmaydi, shakli barqaror, ifodasi obrazli va vaziyatga bogʻliq qoʻshimcha maʼnoga ega boʻladi. Shu sababli odatiy tanlash mezonlarini iboralarga moslab aniqlashtirish zarur. Lugʻatda bor har bir ibora bolaga mos kelavermaydi, darslikda uchragan har bir iborani ham oʻquvchining faol nutqiga kiritish shart emas. Demak, iboralarni tanlashda ularning til birligi sifatidagi maqomi, manbasi, oʻquvchining imkoniyati va dars maqsadi birgalikda hisobga olinishi kerak.

**Adabiyotlar tahlili**

Iboralar toʻplamini belgilashdan avval iborani unga oʻxshash turgʻun atama, qoʻshma nom, nutq formulasi, maqol yoki erkin soʻz birikmasidan farqlash kerak. L. Grant va L. Bauer ingliz tilidagi iboralarni aniqlashda ularning bir necha soʻzdan tuzilishi, til jamoasida tan olinganligi va umumiy maʼnosini soʻzlardan qanchalik anglash mumkinligini birgalikda hisobga olishni taklif qiladi [6]. Oʻzbek tilidagi birliklar boʻyicha yakuniy qaror milliy frazeologiya nazariyasi, meʼyoriy lugʻat va amaldagi qoʻllanish daliliga tayanilishi lozim. Sh. Rahmatullayev va hammualliflar tuzgan «Oʻzbek tili frazeologik lugʻati» iboraning bosh shakli, maʼnosi, variantlari va qoʻllanish namunalarini tekshirish uchun muhim manbadir [3]. Biroq lugʻatdagi maʼlumotning hammasi tayyor dars materiali boʻlavermaydi: izoh va misollar boshlangʻich sinf oʻquvchisiga har doim ham mos kelmasligi mumkin.

Oʻzbek tilidagi iboralarining tuzilishi va maʼnosi tadqiqiga bagʻishlangan ishlar shuni koʻrsatadiki, shaklan oʻxshash iboralarni oʻqitish bir xil darajada qulay emas. Bir guruhdagi barcha iboralarni minimumga kiritish mazmunan takrorlanishga olib kelishi mumkin [4]. Shuning uchun namunaviy iborani tanlashda uning qaysi guruhga mansubligini bilish kifoya qilmaydi, u maʼnoni, grammatik shakllanishni va nutqdagi vazifani aniq koʻrsatishi kerak. Iboralarning soʻzlar bilan birikishi va gapda qoʻllanishini oʻrgangan tadqiqotlar ham iborani alohida, matndan uzilgan shaklda berish yetarli emasligini koʻrsatadi [5]. Masalan, iboraning maʼnosi toʻgʻri izohlangan boʻlsa ham, u kimga nisbatan, qaysi shaklda va qanday munosabat bilan qoʻllanishi koʻrsatilmasa, talaba sunʼiy gap tuzishi mumkin. Shu bois tanlovda «bosh shakl – maʼno – odatiy qoʻllanish – tabiiy matn» birligi asos qilib olindi.

Xalqaro tadqiqotlarda oʻquvchilar uchun kerakli iboralarni tanlashda ularning turli matnlarda qanchalik koʻp uchrashi, qaysi janrlarda ishlatilishi va oʻquv qiymatini birgalikda hisobga olish tavsiya etiladi [7]. Iboralar soni ularni qanday taʼriflash va qaysi matnlarni hisobga olishga qarab oʻzgaradi. Shu bois tanlovning asoslanganligi aniq bir raqamdan koʻra, saralash tartibining ochiq va tushunarli boʻlishiga bogʻliq [8]. Mazkur tadqiqotda ballarni shunchaki qoʻshish oʻrniga majburiy shartlar va dalilga tayangan kasbiy baho qoʻllanadi.

Bolalarning iboralardagi koʻchma maʼnoni tushunishiga oid tadqiqotlar bu jarayonga ibora bilan tanishlik, maʼnoni anglash qulayligi, matn va umumiy maʼnoni tahlil qilish koʻnikmalari birgalikda taʼsir etishini koʻrsatadi [9, 10, 11]. Qisqa ibora doimo oson, uzun ibora esa doimo qiyin boʻlavermaydi. Soʻzlari tanish boʻlsa ham, iboraning koʻchma maʼnosi yoki munosabat bildiruvchi ohangi tushunarsiz qolishi mumkin. Aksincha, notanish iboraning obrazli ifodasi va matndagi voqealar ketma-ketligi maʼnosini taxmin qilishga yordam beradi. Ibora obrazining sababini tushuntirish va rasm kabi koʻrgazmali vositalar uni eslab qolishga koʻmaklashishi mumkin. Ammo rasm iborani soʻzma-soʻz tushunishga undasa, koʻchma maʼnoni anglash qiyinlashadi [14]. Demak, yoshga moslik, maʼnoni anglash qulayligi va rasm bilan koʻrsatish oʻzaro bogʻliq, ammo alohida baholanishi kerak.

**Tadqiqot usuli va manbalari**

Tadqiqotda nazariy tahlil va oʻqitish usullarini koʻrib chiqish yoʻli tanlandi. Avvalo, oʻzbek tilidagi iboralar, ularning tuzilishi, maʼnosi va gapda qoʻllanishiga oid manbalar tahlil qilindi. Keyin ona tilini oʻqitishda material tanlash qoidalari bolalarning iboralarni tushunishi haqidagi tadqiqotlar bilan qiyoslandi. Rus tilida iboralarni va boshqa tayyor til birliklarini oʻqitish tajribasi ham oʻrganildi, ammo u oʻzbek boshlangʻich taʼlimiga tayyor holda koʻchirilmadi; undan foydalanish imkoniyati baholandi. Manbalar mavzuga mosligi, ular haqidagi maʼlumotlarning tekshirilishi va xulosalarni asoslashga yaroqliligi boʻyicha tanlandi.

Tahlilda iboraning oʻzi bilan birga uning bosh shakli, maʼnosi, variantlari, odatda birikadigan soʻzlari, tabiiy matndagi qoʻllanishi va ehtimoliy oʻqitish vazifasi hisobga olindi. Mezonlar bosqichma-bosqich ishlab chiqildi: avval taʼlim materialiga kiritib boʻlmaydigan birliklarni aniqlaydigan shartlar, keyin esa qolgan birliklar orasida ustuvorlikni belgilaydigan belgilar ajratildi. Nazariy xulosalar «Oʻzbek tili frazeologik lugʻati»dagi ayrim iboralarga qoʻllab koʻrilib, bir xil iboraga turlicha oʻqitish qarori berish imkoniyati koʻrsatildi. Taklif etilgan model keyinchalik mutaxassislar bahosi va amaliy tekshiruv orqali koʻrib chiqish uchun ishlab chiqildi.

**Natijalar va ularning tahlili**

Tahlil natijasida iboralar minimumini barcha oʻquvchilar yodlashi kerak boʻlgan qatʼiy roʻyxat sifatida emas, muayyan taʼlim bosqichida muloqot va oʻquv vazifalarini bajarishga zarur iboralar hamda amallar toʻplami sifatida qarash

taklif etildi. Bu to‘plamni o‘quvchilar o‘zlashtira olishi va keyingi ta’lim jarayoni uchun tayanch bo‘lishi kerak. «O‘qituvchi minimumi» bilan «o‘quvchi minimumi» bir-biriga bog‘liq, lekin bir xil emas. Bo‘lajak o‘qituvchi iboraning to‘g‘ri shakli, ma’nosi, gapdagi qo‘llanishi va qanday munosabat bildirishi haqida chuqurroq bilishi lozim. O‘quvchiga esa shu bilim yoshiga, tajribasiga va dars maqsadiga mos shaklda beriladi. Bo‘lajak o‘qituvchi o‘zi faol qo‘llashi kerak bo‘lgan barcha iboralarni bolaga ham faol nutq uchun tavsiya qilavermaydi. Aksincha, bola matnni tushunishi uchun kerak bo‘lgan qiyin iborani o‘qituvchi chuqurroq tahlil qilishi mumkin.

Iboralarni tanlash va ularni o‘qitish uchun tartibga solish alohida, ammo ketma-ket bajariladigan ishlardir. Tanlash «qaysi ibora va nima uchun kiritiladi?» degan savolga javob beradi. Tartibga solish esa tanlangan iboralarni o‘quvchining qiyinchiliklari, topshiriqlar va kutiladigan natijalar bilan bog‘laydi. Faqat tilshunoslikdagi guruhlashga tayanish esa bolaning ehtiyoji va o‘qituvchining vazifasini chetda qoldiradi. Shu sababli tartibli o‘qitish tizimi iboraning xususiyatini, o‘quvchi duch kelishi mumkin bo‘lgan qiyinchilikni, ma’noni qanday tushuntirishni, qaysi topshiriqni berishni va natijani qanday kuzatishni o‘zaro bog‘laydi.

Mezonlarni bir xil darajadagi ro‘yxat qilib berish amaliy qarorni qiyinlashtiradi. Masalan, ibora ko‘p uchrashi va obrazli bo‘lishi mumkin, ammo shakli ishonchli manbada tasdiqlanmagan bo‘lsa yoki bolani kamsituvchi fikrni takrorlashga undasa, bu afzalliklar uni tanlashni oqlamaydi. Shu sababli mezonlar ikki guruhga ajratiladi. Avval iboraning nima ekani aniqligi, adabiy me’yorga mosligi, manbasi tekshirilishi, yoshga va odob-axloq talablariga mosligi kabi majburiy shartlar ko‘rib chiqiladi. Shundan keyingina uning qanchalik keng tarqalgani, darslikda uchrashi, ma’nosini anglash qulayligi, tabiiy matn bilan ta’minlangani, muloqot va madaniyat uchun ahamiyati, tuzilishi hamda gapda qo‘llanish qulayligi, turli topshiriqlarda ishlatilishi va boshqa fanlar bilan bog‘lanishi baholanadi. Birinchi guruh «kiritish mumkinmi?», ikkinchisi «kiritishga arziydimi va qaysi guruhga kiritiladi?» degan savollarga javob beradi. Mezonlarni qo‘llash tartibi va har bosqichda kerak bo‘ladigan dalillar 1-jadvalda berilgan.

**1-jadval**

**Iboralarni tanlash va tartibga solish mezonlarini qo‘llash tartibi**

| Mezonlar guruhi | Tekshiriladigan dalil | O‘qitish bo‘yicha qaror |
|---|---|---|
| Majburiy shart | Lug‘atdagi bosh shakl; asl manba; yoshga va odob-axloq talablariga mosligi | Kiritish yoki chiqarish |
| Qo‘llanish ahamiyati | Uchrash soni; turli janrlarda qo‘llanishi; darslik va bolalar matnida uchrashi | Ustuvorlik darajasi |
| Tushunish imkoniyati | O‘quvchiga tanishligi; ma’nosini anglash qulayligi; tabiiy matn; zarur hayotiy bilim | Ma’nosini tushuntirish yo‘li |
| Nutq va o‘qitish imkoniyati | Odatda birikadigan so‘zlar; nutqdagi vazifasi; qiyoslash, tahrirlash va qo‘llash imkoniyati | Tushunish yoki mustaqil qo‘llash topshirig‘i |
| Guruhdagi o‘rni | Mustaqil bajarish darajasi; boshqa mavzular bilan bog‘lanishi; kuzatiladigan natija | Asosiy, qo‘shimcha tanlanadigan yoki tanishtiruvchi guruh |

Jadvaldan ko‘rinadiki, saralash bir martalik ball qo‘yishga emas, ketma-ket qarorlarga asoslanadi. Majburiy shartlar iborani umuman kiritish mumkinligini ko‘rsatadi. Uning qo‘llanish ahamiyati va o‘quvchi tushunishi mumkinligi ibora qanchalik zarur ekanini hamda uni o‘zlashtirish uchun qanday yordam kerakligini aniqlaydi. So‘ng iboradan qaysi nutqiy va o‘quv faoliyatlarida foydalanish mumkinligi ko‘rib chiqiladi. Yakunda ibora mustaqil o‘rganishga qanchalik mosligi, boshqa mavzular bilan bog‘lanishi va natijani qanday kuzatish mumkinligi hisobga olinadi. Shunday qilib, jadval iborani tanlash, o‘rgatish, qo‘llash va natijani kuzatish bosqichlarini bir-biriga bog‘laydi.

Adabiy me’yorga moslikni aniqlash uchun iboraning lug‘atda qayd etilgan-etilmagani, bosh shakli, so‘zlarining tartibi, grammatik shakllarda o‘zgarishi va ma’no turlari tekshiriladi. Og‘zaki nutqda ko‘p takrorlangan shakl har doim ham adabiy me’yorga mos bo‘lavermaydi. Badiiy matndagi muallifona o‘zgarish ham lug‘atda berilgan asosiy shakl o‘rnini bosa olmaydi. Iboraning grammatik shakli o‘zgarishi me’yorga zid degani emas: shaxs, zamon, egalik qo‘shimchalari bilan moslashishi va lug‘atda qayd etilgan so‘z almashuvlari alohida ko‘rsatiladi. Boshlang‘ich bosqichda avval asosiy shakl, keyin esa muloqotda kerak bo‘ladigan grammatik o‘zgarishlar namunalar bilan beriladi. Kam uchraydigan tarixiy yoki hududiy variantlar talabaning qo‘shimcha ma’lumoti sifatida qoladi.

Uchrash tezligi bilan tarqalish bir xil tushuncha emas. Bir manbada ko‘p takrorlangan ibora butun tilda ham keng tarqalganini anglatmaydi. Turli sinflar, janrlar, mualliflar va muloqot vaziyatlarida uchrashi esa uning qo‘llanish doirasini ko‘rsatadi. Matnlar to‘plamida turli janr va manbalar teng aks etmasa, raqamni mutlaq dalil sifatida bermaslik kerak. Bunday vaziyatda «keng tarqalgan», «cheklangan» yoki «muayyan matnga xos» kabi ehtiyotkor atamalar qo‘llanishi

ma’qul. Darslikda bir marta uchragan ibora matnni tushunishga qanchalik kerakligi, keyingi mavzularda qayta uchrashi, izoh talab qilishi va faol qo‘llashga mosligi bo‘yicha baholanadi.

Yoshga moslikni baholashda iboraning mavzusi, obrazi, ko‘chma ma’nosi, bola bilishi kerak bo‘lgan hayotiy ma’lumot, matndagi yordamchi belgilar va undan kutiladigan o‘quv harakati birgalikda hisobga olinadi. Matnda sabab-oqibat, qahramonning holati, sodda ma’nodosh so‘z yoki ma’noni aniqlashga yordam beradigan ishora bo‘lishi kerak. Juda uzun, notanish so‘zlari ko‘p matn bola uchun ortiqcha aqliy yuk tug‘diradi. Shu sababli ibora uchun kamida bitta tabiiy, yoshga mos, ma’noni aniqlashga yordam beradigan matn beriladi.

Iboraning muloqot uchun ahamiyati nutqni shunchaki bezashi bilan emas, o‘qish, tinglash, suhbat yoki yozma ishda aniq vazifa bajarishi bilan belgilanadi. Tayyor nutq qoliplari munosabatni ifodalash, holatga baho berish va fikrni izchil bayon qilishga xizmat qiladi [12].

Iboraning qanday baho anglatishini va odob-axloq talablariga mosligini hisobga olish ayniqsa muhim. Iboradagi baholash ma’nosi uni to‘g‘ri tushunish va qo‘llash ko‘nikmasining bir qismidir [13]. Jinsi, yoshi, tashqi ko‘rinishi, sog‘lig‘i, kasbi yoki ijtimoiy mavqei sababli kishini kamsitadigan, zo‘ravonlikni odatiy hol sifatida ko‘rsatadigan yoki bolaga tamg‘a qo‘yadigan iboralar faol o‘rganiladigan to‘plamdan chiqariladi. Qaror iboraning tilda bor-yo‘qligiga emas, uni darsda qanday maqsadda ishlatishga qarab chiqariladi.

Bir iborani turli maqsadli topshiriqlarda ishlata olish uning o‘qitishdagi qiymatini ko‘rsatadi. O‘quvchi iborani matndan topishi, matndagi ishoralar orqali ma’nosini tushuntirishi, lug‘atdan tekshirishi, oddiy so‘z birikmasidan farqlashi, oddiy ma’nodosh so‘z bilan qiyoslashi, shakl yoki qo‘llanish xatosini tuzatishi, vaziyatga mos iborani tanlashi va uni nutqda ishlatishi mumkin.

Iboralar uch bosqichda saralanadi. Avval ibora ekani tasdiqlanmagan, shakli buzilgan, manbasi noma’lum, yoshga yoki odob-axloq talablariga keskin zid birliklar chiqariladi. Keyin qolgan iboralar qanchalik tarqalgani, darslik va bolalar matnida uchrashi, ma’nosini anglash qulayligi, muloqotda kerakligi, til va madaniyat bilan bog‘liqligi hamda turli topshiriqlarda ishlatilishi mumkinligi bo‘yicha taqqoslanadi. So‘ng ular o‘rganish maqsadiga ko‘ra uch guruhga ajratiladi. Asosiy guruhga adabiy me’yorga mos, nisbatan keng tarqalgan, tushunarli matnda beriladigan va mustaqil qo‘llash mumkin bo‘lgan iboralar kiradi. Qo‘shimcha tanlanadigan guruhga mavzu, darslik yoki sinf ehtiyojiga qarab olinadigan, ko‘proq yordam talab qiladigan iboralar kiritiladi. Tanishtiruvchi guruh esa matnni tushunishga kerak bo‘ladigan, lekin tor uslubga xos, tarixiy, kuchli baho bildiradigan yoki mustaqil qo‘llash uchun mos bo‘lmagan iboralardan tuziladi.

Mezonlarning foydasi bir iboraga turlicha, hatto qarama-qarshi baho berilganda ko‘rinadi. «Ko‘z ochib yumguncha» iborasi vaqt va tezlikni bildiradi, mazmunini vaziyat orqali anglash mumkin; shu belgilar uni asosiy guruhga yaqinlashtiradi [3]. «Yeng shimarmoq» mehnat mavzusiga mos va turli grammatik shakllarda qo‘llash qulay. Ammo uni faqat yengni ko‘tarish harakati bilan ko‘rsatish ko‘chma ma’noni tushuntirmaydi. Topshiriqda «ishga qat’iy kirishish» ma’nosini ochish kerak. «Bir yoqadan bosh chiqarmoq» hamkorlikni ifodalaydi, shu sababli tarbiyaviy jihatdan foydali bo‘lishi mumkin. Lekin kichik yoshdagi bola iboraning obrazini darhol anglamasligi mumkin. Demak, mazmunining ijobiy bo‘lishi ibora bolaning yoshiga albatta mos degani emas.

«Do‘ppisini osmonga otmoq» va «og‘ziga tolqon solmoq» iboralarini qiyoslash bu farqni yaqqol ko‘rsatadi. Birinchi ibora milliy madaniyatga xos obraz va quvonch holati bilan bog‘liq. U turli topshiriqlarda ishlatilishi mumkin, ammo tayyor rasm bolani iborani so‘zma-so‘z tushunishga undashi ehtimoli bor. Shu sababli do‘ppining o‘zini batafsil tushuntirishdan ko‘ra, quvonchning sababi va oqibatini ko‘rsatadigan matn foydaliroq. Ikkinchi iboraning so‘zlari «jim turmoq» ma’nosini bevosita bildirmaydi, ayrim vaziyatlarda esa keskin ohangga ega. Shu sababli uni asosiy to‘plamga shoshilmay kiritish, avval matnni tushunish uchun mo‘ljallangan ibora sifatida neytral muqobil va tabiiy suhbatda ko‘rsatish ma’qul. Bu misollar obrazlilikning o‘zi tanlov uchun yetarli emasligini ko‘rsatadi.

Iboralar ma’nosi, tuzilishi, grammatik shakli, bolaning tushunish jarayoni, nutqdagi vazifasi va o‘qitish maqsadiga ko‘ra guruhlanadi. Bir ibora faqat bitta mavzuviy guruhga kiritilmaydi: uning turli guruhlardagi o‘rni qaysi bosqichda o‘rgatish, qanday tushuntirish va qanday topshiriq berishni belgilashga yordam beradi. Iborani matndan tushunish bilan uni mustaqil qo‘llash ham bir xil ko‘nikma emas. Yevropa Kengashining tillarni o‘rganish, o‘qitish va baholash bo‘yicha qo‘llanmasida iboralarni tushunish, so‘z boyligi, qo‘shimcha ma’no va vaziyatga mos qo‘llash turli darajalar bilan bog‘lanadi [16]. Bu qo‘llanma o‘zbek boshlang‘ich ta’limi uchun bevosita me’yor bo‘lmasa-da, anglash va faol qo‘llashni bir xil deb qaramaslikka asos beradi. Shu sababli matnni tushunish uchun kerak bo‘ladigan iboralar doirasi kengroq, mustaqil qo‘llanadigan asosiy iboralar esa tanish, adabiy me’yorga mos va turli vaziyatlarda ishlatiladigan birliklardan tuzilishi kerak.

Taklif qilinayotgan tizimda avval iboraning qaysi turga kirishi va adabiy me’yorga mos shakli aniqlanadi. Keyin uning tabiiy matndagi qo‘llanishi va vaziyatdagi qo‘shimcha ma’nosi tekshiriladi. Shundan so‘ng bolaning duch kelishi mumkin bo‘lgan qiyinchilik va unga kerakli yordam belgilanadi. Topshiriq ham shu tahlildan keyin tuziladi.

**Xulosa**

Iboralarni tanlash, avvalo, ularning adabiy me'yorga mosligini, manbasi tekshirilishini, yoshga va odob-axloq talablariga muvofiqligini aniqlashdan boshlanishi lozim. Shu shartlardan o'tgan birliklar tarqalishi, darslikka aloqasi, ma'nosini anglash qulayligi, tabiiy matn bilan berilishi, muloqot va madaniyat uchun ahamiyati, tuzilishi hamda gapda qo'llanish qulayligi, turli topshiriqlarda ishlatilishi va boshqa mavzular bilan bog'lanishi bo'yicha taqqoslanadi. Iboralarni asosiy, qo'shimcha tanlanadigan va tanishtiruvchi guruhlarga ajratish matnni tushunish uchun bilish bilan mustaqil qo'llash chegarasini ko'rsatadi. Taklif etilgan tanlash shartlari o'zbek tilidagi iboralar, boshlang'ich sinflarda ona tilini o'qitish, bolalarning iboralarni tushunishi va iboralarni o'rgatish tajribasiga oid tadqiqotlarni qiyoslab, umumlashtirish asosida ishlab chiqilgan nazariy tavsiyalardir. Keyingi tadqiqotlarda mutaxassislarning bu shartlarga bergan bahosi, ularning darsliklarda qanday ishlashi, turli yoshdagi bolalar iboralarni qay darajada tushunishi va tavsifnomadan amalda foydalanish qulayligi tekshirilishi zarur.

**Mualliflar hissasi, manfaatlar to'qnashuvi va moliyalashtirish**

Muallif hissasi: tadqiqot g'oyasini ishlab chiqish, manbalarni tanlash va tahlil qilish, mezonlarni shakllantirish, iboralarga til va o'qitish nuqtayi nazaridan baho berish hamda maqola matnini tayyorlash muallif tomonidan bajarilgan. Manfaatlar to'qnashuvi: muallif manfaatlar to'qnashuvi mavjud emasligini bildiradi. Moliyalashtirish: tadqiqot tashqi moliyaviy yordamsiz amalga oshirilgan.

**Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009. – 231 b.

2. G'ulomov A., Qodirov M., Ernazarova M. va boshq. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. – 380 b.

3. Rahmatullayev Sh., Mahmudov N., Xolmanova Z., O'razova I., Rixsiyeva K. O'zbek tili frazeologik lug'ati. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022. – 636 b.

4. G'aniyeva Sh.A. O'zbek frazeologizmlari strukturasi (shakliy va mazmuniy modellashtirish): filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Farg'ona, 2017.

5. G'aniyeva Sh.A. Frazeologik birliklarning sintagmatik tadqiqi: filologiya fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi. – Qo'qon, 2023. – B. 27–58, 113–214.

6. Grant L., Bauer L. Criteria for Re-defining Idioms: Are We Barking up the Wrong Tree? // Applied Linguistics. – 2004. – Vol. 25, No. 1. – P. 38–61. DOI: 10.1093/applin/25.1.38.

7. Martinez R., Schmitt N. A Phrasal Expressions List // Applied Linguistics. – 2012. – Vol. 33, No. 3. – P. 299–320. DOI: 10.1093/applin/ams010.

8. Grant L., Nation I.S.P. How Many Idioms Are There in English? // ITL – International Journal of Applied Linguistics. – 2006. – Vol. 151. – P. 1–14.

9. Cain K., Towse A.S., Knight R.S. The Development of Idiom Comprehension: An Investigation of Semantic and Contextual Processing Skills // Journal of Experimental Child Psychology. – 2009. – Vol. 102, No. 3. – P. 280–298. DOI: 10.1016/j.jecp.2008.08.001.

10. Nippold M.A., Rudzinski M. Familiarity and Transparency in Idiom Explanation: A Developmental Study of Children and Adolescents // Journal of Speech and Hearing Research. – 1993. – Vol. 36, No. 4. – P. 728–737. DOI: 10.1044/jshr.3604.728.

11. Cacciari C., Levorato M.C. How Children Understand Idioms in Discourse // Journal of Child Language. – 1989. – Vol. 16, No. 2. – P. 387–405. DOI: 10.1017/S0305000900010473.

12. Wray A. Formulaic Language and the Lexicon. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 332 p.

13. Никитина Т.Г. Аксиологическая семантика фраземы и проблемы формирования фразеологической компетенции студентов-филологов // Ученые записки Новгородского государственного университета. – 2020. – № 4 (29). DOI: 10.34680/2411-7951.2020.4(29).13.

14. Boers F. Metaphor Awareness and Vocabulary Retention // Applied Linguistics. – 2000. – Vol. 21, No. 4. – P. 553–571. DOI: 10.1093/applin/21.4.553.

15. Федуленкова Т.Н. Современная фразеология и фразеодидактика // Вестник Южно-Уральского государственного университета. – 2005. – № 11. — С. 35–39.

16. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020.

**References**

1. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi [Methods of teaching the mother tongue]. Tashkent: Noshir, 2009, 231 p. (in Uzbek).

2. G‘ulomov A., Qodirov M., Ernazarova M. et al. Ona tili o‘qitish metodikasi [Methods of teaching the mother tongue]. Tashkent: Fan va texnologiya, 2012, 380 p. (in Uzbek).

3. Rahmatullayev Sh., Mahmudov N., Xolmanova Z., O‘razova I., Rixsiyeva K. O‘zbek tili frazeologik lug‘ati [Phraseological dictionary of the Uzbek language]. Tashkent: G‘afur G‘ulom Publishing House, 2022, 636 p. (in Uzbek).

4. G‘aniyeva Sh.A. O‘zbek frazeologizmlari strukturasi (shakliy va mazmuniy modellashtirish) [The structure of Uzbek phraseological units: formal and semantic modelling]. PhD dissertation. Fergana, 2017. (in Uzbek).

5. G‘aniyeva Sh.A. Frazeologik birliklarning sintagmatik tadqiqi [A syntagmatic study of phraseological units]. DSc dissertation. Kokand, 2023, pp. 27–58, 113–214. (in Uzbek).

6. Grant L., Bauer L. Criteria for Re-defining Idioms: Are We Barking up the Wrong Tree? Applied Linguistics, 2004, vol. 25, no. 1, pp. 38–61. DOI: 10.1093/applin/25.1.38.

7. Martinez R., Schmitt N. A Phrasal Expressions List. Applied Linguistics, 2012, vol. 33, no. 3, pp. 299–320. DOI: 10.1093/applin/ams010.

8. Grant L., Nation I.S.P. How Many Idioms Are There in English? ITL – International Journal of Applied Linguistics, 2006, vol. 151, pp. 1–14.

9. Cain K., Towse A.S., Knight R.S. The Development of Idiom Comprehension: An Investigation of Semantic and Contextual Processing Skills. Journal of Experimental Child Psychology, 2009, vol. 102, no. 3, pp. 280–298. DOI: 10.1016/j.jecp.2008.08.001.

10. Nippold M.A., Rudzinski M. Familiarity and Transparency in Idiom Explanation: A Developmental Study of Children and Adolescents. Journal of Speech and Hearing Research, 1993, vol. 36, no. 4, pp. 728–737. DOI: 10.1044/jshr.3604.728.

11. Cacciari C., Levorato M.C. How Children Understand Idioms in Discourse. Journal of Child Language, 1989, vol. 16, no. 2, pp. 387–405. DOI: 10.1017/S0305000900010473.

12. Wray A. Formulaic Language and the Lexicon. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 332 p.

13. Nikitina T.G. Aksiologicheskaya semantika frazemy i problemy formirovaniya frazeologicheskoy kompetentsii studentov-filologov [Axiological semantics of the phraseme and problems of developing phraseological competence of philology students]. Uchenye zapiski Novgorodskogo gosudarstvennogo universiteta, 2020, no. 4 (29). DOI: 10.34680/2411-7951.2020.4(29).13. (in Russian).

14. Boers F. Metaphor Awareness and Vocabulary Retention. Applied Linguistics, 2000, vol. 21, no. 4, pp. 553–571. DOI: 10.1093/applin/21.4.553.

15. Fedulenkova T.N. Sovremennaya frazeologiya i frazeodidaktika [Modern phraseology and phraseodidactics]. Vestnik Yuzhno-Uralskogo gosudarstvennogo universiteta, 2005, no. 11, pp. 35–39. (in Russian).

16. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020.